

УДК (330.43+334.722)338.49

СТРУКТУРНІ ДИСПРОПОРЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Бутенко А.І., Шлафман Н.Л.

У статті проаналізовано і виявлено диспропорції у розвитку підприємницького сектора України та виявлено чинники, що сприяють підвищенню диспропорційності розвитку підприємницького сектора в Україні (правові, політичні, економічні, фінансові, соціальні й організаційні).

Розвиток малого і середнього підприємництва, як важливий сегмент сприяння насиченості ринку товарами та послугами, створення нових робочих місць і зменшення безробіття, має бути одним з основних напрямів роботи влади у процесі модернізації вітчизняної економіки. Однак, на протязі всього часу трансформації економіки країни, поглиблюються відтворювальні диспропорції³ її розвитку, які й призвели до масштабної соціально-економічної кризи. Така диспропорційність характерна і для підприємницького сектора (ПС) як частини вітчизняної економіки.

Дослідження структури ПС показало, що частка малого підприємництва (як підприємств, так і фізичних осіб) складає 98-99% на протязі всього періоду розвитку підприємництва в Україні, а частка обсягу реалізованої ними продукції в загальному обсязі не перевищує 15-16% [1]. Це свідчить про те, що малі підприємницькі структури, які в розвинених економіках перетворюються на середні і великі, в Україні, або так і залишаються малими, або припиняють діяльність взагалі, тобто немає їх розширеного відтворення. Тобто існує структурна асиметрія підприємницького сектора.

Дослідження галузевої структури ПС свідчить, що частка підприємницьких структур виробничих видів економічної діяльності (промисловість, будівництво, сільське, лісове та рибне господарство)

³ Під диспропорціями розуміється порушення узгодженості, відповідності взаємопов'язаних економічних процесів і показників, що характеризують функціонування і розвиток окремих галузей і виробництв, протікання стадій відтворювального циклу.

складає біля 14% загальної кількості, а частка торговельних – біля 50%; частка підприємницьких структур, які займаються професійною, науковою та технічною діяльністю, – біля 5,5%. Іншими словами, за попередні роки гіпертрофований розвиток отримав спекулятивний (фінансово-посередницький) сектор економіки, що забезпечує непорівнянний з реальним виробництвом рівень доходів та практично не створює доданої вартості. Адже фінансово-посередницькі види діяльності приносять високу прибутковість, при цьому відносно низько ризиковані, а діяльність реального сектору економіки – виробничого - має зворотне співвідношення, тобто вона відносно низькодохідна, з рентабельністю не вище 5-6%, але відносно ризикована. Якщо порівняти структуру підприємницького сектору України з аналогічною структурою розвинутих країн, то можна побачити, що обробна промисловість займає в Німеччині - 25%, Китаї – 43%, Японії – 23% [2], адже обробні галузі є основою технологічного розвитку. Навпаки, частка торгівлі складає, відповідно, 12,4%, 9,5%, 13%.

Зберігається критично високий ступінь диспропорційності щодо нерівномірності та дисбалансу структури джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств. Розрахунки показують критично високий рівень диспропорційності, нерівномірності та дисбалансу структури фінансових результатів по видах діяльності промислових підприємств у 2012-2013 роках, що свідчить про кризовий стан і високий ступінь ризику та нестабільності економіки країни в цілому та інноваційної діяльності, зокрема. Більш того, у 2013 р., порівняно з 2012 р., ситуація значно погіршилась і для того, щоб здолати технологічну відсталість внаслідок диспропорцій, що склалися в інноваційному підприємстві (інноваційна складова нашої економіки - менше 4%, в Нікарагуа - 5%, в Китаї - 28%, в Сінгапурі - 50%) [3], необхідно сформувати ефективну систему управління структурними перетвореннями з урахуванням чинників, що обумовлюють існування існуючої структури господарського комплексу, особливо промисловості.

Такий висновок підтверджується даними Світового банку: у 1996-2011 рр. показники росту продуктивності праці (ВВП на одного працюючого) в Україні були нижчими, ніж у сусідніх країнах. Внаслідок цього у 2012 р. рівень продуктивності праці в Україні становив лише 16% від відповідного показника у США. Ще гірша ситуація із показниками росту сукупної факторної продуктивності: у 2006-2011 рр. вони були нижче нуля. Раніше, у 1996-2005 рр., показник росту сукупної факторної

продуктивності становив лише 1,7% на рік [4]. Такі низькі показники свідчать про те, що ріст продуктивності праці в Україні, в основному, відбувається за рахунок капітальних інвестицій, а не завдяки «чистому» підвищенню продуктивності праці через залучення висококваліфікованих кадрових ресурсів, використання передових методів ведення бізнесу та швидкі темпи запровадження інноваційних технологій.

Зростання споживання в останнє десятиліття відбувалось при збереженні низької конкурентоспроможності продукції вітчизняного виробництва. Такий дисбаланс стимулював подальше зростання імпорту, темпи якого значно перевищували темпи зростання вітчизняного виробництва.

В умовах економічної кризи, падіння вартості національної валюти, посилення бідності населення така галузева структура підприємницького сектора, скоріше, заважає економічному розвитку. Адже продаж імпортованої продукції, крім того, що автоматично призводить до інвестування економік інших країн, а не власної, сприяє подальшому зростанню безробіття (внаслідок підвищення цін, що призводить до падіння попиту та скорочення робочих місць у цих видах діяльності), а також подальшого зростання бідності населення. Обсяг ВВП, промислового та сільськогосподарського виробництва, рівень інвестицій впали, різко скоротилися транспортні потоки, реальні доходи населення зменшилися, зросло безробіття і посилюються інфляційні тенденції. При цьому глибина спаду в промисловості більше, ніж у сільському господарстві, що дозволяє зробити висновок про деіндустріалізацію виробництва, зниження його ефективності. Це стало основним чинником падіння доходів населення, а, відповідно, і споживання, зафіксованого зменшенням роздрібного товарообігу: падіння обсягу за січень-листопад 2014 року на 7,5% (тоді як у відповідному періоді 2013 р. він зріс на 9%, а 2012 р. – на 8,6%) [1].

Важливим чинником асиметрії розвитку реального сектора економіки в Україні є невідповідність і розбалансованість ринку освітніх послуг: підготовка фахівців не відповідає вимогам ринку праці, ні за переліком спеціальностей, ні за кількістю. В даний час, у зв'язку зі структурними диспропорціями, загострилася проблема дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці.

При цьому найбільш важливими для підприємницького сектору є галузеві та професійно-кваліфікаційні диспропорції. В результаті перерахованих диспропорцій на ринку праці виникає критична ситуація,

коли, з одного боку, не задовольняються потреби підприємств у кваліфікованій робочій силі, стримується зростання обсягу продукції та послуг, знижується конкурентоспроможність підприємницьких структур; а, з іншого боку, з'являються певні верстви незайнятого населення, в тому числі молодь, наростає соціальна напруженість в суспільстві, недовикористовується трудовий та інтелектуальний потенціал країни.

Галузеві диспропорції складаються під впливом різних темпів ринкових перетворень в економіці, промисловості та сфері послуг. Наприклад, у 2013 р. потреба підприємств і організацій у кваліфікованих робітниках з інструментом і робітниках з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин становила майже 32% від всієї потреби в кадрах, а кількість учнів ПТУ з 1991 р. зменшилася вдвічі (з 644 тис. до 390 тис. осіб). Таким чином, існує певний дисбаланс між підготовкою ВНЗ кадрів для економіки та наявною потребою. Це підтверджують і дані про те, що біля 18% випускників ВНЗ не знаходять роботи за спеціальністю і стають безробітними. Так, у 2012 році - 93 тис. випускників різних навчальних закладів (19% від загальної кількості) стали на біржу праці одразу після закінчення навчального закладу. З них: 6,3 тис. - випускники середніх загальноосвітніх шкіл; 33,4 тис. осіб - випускники професійно-технічних навчальних закладів; 52,9 тис. осіб - випускники вищих навчальних закладів. Тобто 1,6 млрд. грн. (близько 200 млн. \$) бюджетних коштів (в цінах 2013 р.) витрачені неефективно.

Диспропорція між структурою, обсягами і профілями підготовки кадрів у навчальних закладах професійної освіти і структурою попиту на робочу силу - одна з причин, що формують дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку праці. Рішення проблеми узгодження структури та обсягів підготовки кадрів з потребами економіки в цілому та підприємницького сектора зокрема (як необхідної умови збалансування попиту та пропозиції робочої сили) обумовлює необхідність оптимізації взаємодії закладів освіти з ринком праці. Це питання теж вимагає рішення та розробки методичних рекомендацій щодо усунення диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці.

Соціальний потенціал підприємництва в Україні також погіршується внаслідок значного збільшення бідності населення (яка визначає обмеженість доступу значної частини населення нашої країни до ресурсів розвитку: якісних послуг освіти й охорони здоров'я, можливості успішної соціалізації молоді, тощо, а отже – реалізації власного підприємницького

потенціалу). Ця тенденція є результатом існуючих диспропорцій у розподіленні національного доходу:

– в *оплаті праці*: індекс Кейтця⁴ у вересні 2014 р. був 33,78% і зменшився порівняно з вереснем 2012 р. на 2%, що свідчить про збільшення диспропорцій;

– у *споживанні благ*:

- харчування – недостатність коштів для щоденного споживання недорогих продуктів харчування, для придбання за потребою нового одягу та взуття для дітей, для споживання страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день – частки домогосподарств десятого дециля, які потерпали від цих проявів позбавлень, були у 45–14 разів менші, ніж серед домогосподарств першого дециля, та у 53–15 разів менші, ніж серед домогосподарств, середньодушові еквівалентні загальні доходи на місяць яких були нижчі прожиткового мінімуму. Крім того, у 2014 р. майже у 13% населення середньодушові еквівалентні загальні доходи на місяць нижчі прожиткового мінімуму. А, як показує аналіз вартісної структури прожиткового мінімуму, в Україні основна частина витрат приходить на групу продовольчих товарів –50,5%, тоді як у розвинутих країнах питома вага цих витрат складає 10-15%, зокрема у США - 9%, у Канаді - 11 %;

- медичні послуги – у 2014 р. кожне п'яте домогосподарство повідомляє, що, через недостатність коштів, не змогло дозволити собі скористатися необхідними платними послугами лікаря (крім стоматолога) у медичному закладі, зробити аналізи, обстеження, процедури, призначені лікарем, оплатити життєво необхідну хірургічну операцію або лікування в стаціонарі, а також не змогли купити призначені лікарем ліки та медичне приладдя;

- освіта – у 2014 р. зросла на 1 % і досягла рівня 6% частка домогосподарств, які не мали коштів для отримання членом домогосподарства будь-якої професійної освіти.

Важливим чинником підтримки диспропорцій у розвитку підприємницького сектору є високий рівень економічної несвободи (у тому числі – монополізації економіки). Так, дослідницький центр Heritage Foundation, який щорічно, з 1995 року при підтримці Wall Street Journal

⁴ Індекс Кейтця (Kaitz index) - співвідношення мінімальної і середньої зарплати штатного працівника. У країнах Західної Європи цей індекс використовують як один з показників ефективності боротьби з бідністю. Міжнародна організація праці рекомендує підтримувати індекс не нижче 50%, а Євросоюз - не нижче 60%.

визначає індекс економічної свободи, аналізуючи «обсяг урядового втручання і наявність перешкод для виробництва», у 2013 р. оцінив економічну свободу України лише на 46,3 балів зі 100 можливих. Враховувалися такі показники як: захист прав власності (30), свобода від корупції (23), свобода від уряду (29,4), податкова свобода (78,2), свобода бізнесу (47,6), свобода трудових відносин (49, 9), грошова свобода (71), свобода торгівлі (84,4), інвестиційна свобода (20), фінансова свобода (30). Таким чином Україна посіла 161-е місце в рейтингу зі 177 держав, приєднавшись до групи «деспотичні країни» (0-49,9) [5].

Отже, в країні не вдалося повністю здійснити економічні перетворення, не створені конкурентне середовище та ефективний механізм інвестиційної діяльності, практично не стимулюється розвиток виробничого підприємництва. Немає ефективної системи державної підтримки та захисту національних виробників на внутрішньому і зовнішньому ринках. Продовжується витік вітчизняних капіталів за межі країни. Стан національної валюти відрізняється нестійкістю, схильністю до небезпечних коливань курсу, що прискорюють інфляцію, основним методом боротьби з якою залишається практика обмеження попиту.

В Україні не сформовано цілісної вітчизняної системи фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва як складової частини механізму державного регулювання економіки на основі єдиної нормативно-правової й організаційно-методичної бази з жорстким державним моніторингом та регулюванням. Сьогодні можна говорити про наявність лише окремих елементів державної фінансової підтримки малого бізнесу, не об'єднаних у систему. На ринку функціонує сукупність розрізаних фінансових організацій, що пропонують малим підприємствам різні кредитні послуги. Так, зокрема, в Україні фактично відсутні: нормативно-правова база мікрокредитування, як одного з ефективних джерел фінансування малого й мікропідприємництва (включаючи підприємців-фізичних осіб), адекватні організаційно-правові договірні форми, придатні для використання в схемах розподілу кредитного ризику (гарантійні фонди, страхування кредитних пулів тощо). Як банками, так і небанківськими фінансовими установами, практично не використовується надання таких фінансових послуг, як залучення коштів населення й організацій, випуск власних акцій, облігацій, сертифікатів, продаж страхових полісів, здійснення кредитування, лізингових і факторингових операцій, дуже мало реалізованих інвестиційних проектів і

програм з великим підприємництвом та державою (у межах державно-приватного партнерства).

У податковій політиці переважає фіскальна спрямованість: у 2013 р. авансові внески з податку на прибуток приватних підприємств перевищили суму податку на прибуток, сплачену приватними підприємствами за результатами діяльності, майже у 3 рази (24,2 млрд. грн. проти 64,1 млрд. грн., відповідно), за 10 місяців 2014 р. таке перевищення склало 2,2 рази (14,05 млрд. грн. проти 6,29 млрд. грн., відповідно).

Таким чином, проведене дослідження дозволило виявити такі диспропорції у розвитку підприємницького сектора:

- структурна асиметрія: частка малого підприємництва (як підприємств, так і фізичних осіб) складає 98-99%, а частка обсягу реалізованої ними продукції в загальному обсязі не перевищує 15-16%;

- превалювання у галузевій структурі торгівлі та послуг (50%), а також дуже низька частка виробничих видів діяльності (14% сумарно промисловість, будівництво, сільське, лісове та рибне господарство);

- критично високий ступінь диспропорційності щодо нерівномірності та дисбалансу структури джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств;

- диспропорція між структурою, обсягами і профілями підготовки кадрів у навчальних закладах професійної освіти і структурою попиту на робочу силу;

- розширення населення за доходами, причому «новими бідними» стають працездатні особи; зростання соціальної нерівності, обумовлене в т.ч. і зростанням диспропорцій в оплаті праці; асиметрія інфляційного навантаження на різні верстви населення (на чверть вища на бідних); зміна ринкового попиту на товари та послуги;

- асиметрія податкового навантаження;

- переважання частки споживчого кредитування над кредитуванням реальної економіки.

Виявлені диспропорції призвели до зниження рівня підприємницької активності⁵, який поступово знижувався, починаючи з 2006 р., але різко впав за 10 місяців 2014 р.

⁵ Розрахований за формулою $I = K_{np}/K_{зар}$, де K_{np} – кількість суб'єктів підприємництва, що припинили свою діяльність, а $K_{зар}$ – кількість зареєстрованих суб'єктів підприємницької діяльності

Отже, можемо виділити чинники, що сприяють підвищенню диспропорційності розвитку підприємницького сектора в Україні:

- правові: недосконала та нестабільна нормативна-правова база;
- політичні: недоліки чинної соціально-економічної політики, орієнтованої переважно на аграрний характер реальної економіки;
- економічні: високі тарифи і ціни на продукцію та послуги природних і локальних монопольних структур; нестабільність і фіскальний характер системи оподаткування, наявність податку на внутрішнє споживання (ПДВ), що робить не вигідним технологічне виробництво в промисловості, стимулюючи експорт сировини та напівфабрикатів; зростання тарифів за оренду землі, транспортні послуги, тощо;
- фінансові: практична відсутність системи самофінансування (кредитні спілки, товариства взаємного страхування); практична відсутність кредитування банками реальної економіки, в т.ч. жорсткі вимоги до малих підприємницьких структур з надання гарантій повернення кредиту через відсутність тривалої кредитної історії і підвищених ризиків; відсоткові ставки за кредитами, що значно перевищують рівень рентабельності виробничих підприємств; відсутність доступу до іноземних інвестиційних, кредитно-фінансових ресурсів;
- соціальні: відсутність справедливої системи трудових відносин та соціального захисту підприємців і працівників, відповідної ринковим вимогам; знеособленість страхових фондів (внески поступають не на персоналізовані рахунки платника, а до загального фонду);
- організаційні: недостатньо ефективна інституційна інфраструктура державної і регіональної підтримки (неефективність і незабезпеченість фінансовими ресурсами програм підтримки малого та середнього підприємництва, низька роль об'єднань підприємців у їх розробці); наявність адміністративних бар'єрів (труднощі при реєстрації, закритті, сертифікації, ліцензуванні, отриманні інших дозвільних документів); численні перевірки різних контролюючих органів.

Література:

1. За даними Державної служби статистики: www.ukrstat.gov.ua
2. Бечвая М.Р., Масыч М.А. Причины и условия возникновения деформаций в экономике промышленного сектора // Вестник Томского гос.

ун-та. – 2012. – № 4(20). – С. 9.

3. За даними <http://www.segodnya.ua/economics/enews/v-ukraine-proizvoditelnost-truda-v-4-raza-nizhe-chem-v-evrope-523994.html> Phaal R. (2011). Public-Domain Roadmaps [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу: <http://www.ifm.eng.cam.ac.uk>

4. World Bank Group. 2014. Opportunities and challenges to private sector development in Ukraine [Група Світового банку. 2014. «Україна: Проблеми та перспективи розвитку приватного сектору». Січень 2014 року].

5. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://economics.lb.ua/state/2013/12/18/248280_ekonomicheskaya_svoboda_vs.html

Abstract

Butenko A.I., Shlafman N.L.

Structural imbalances of Ukraine business sector

The article analyzed and revealed disparities in the development of the business sector in Ukraine and found the factors that contribute to the unbalanced development of the business sector in Ukraine (legal, political, economic, financial, social and organizational).